

Reitsma, E., *Maria Sibylla Merian en dochters. Vrouwenlevens tussen kunst en wetenschap* (Zwolle: Waanders, 2008, 264 blz., €42,50, ISBN 978 90 400 8457 7).

Het Rembrandthuis aan de Amsterdamse Jodenbreestraat was in het voorjaar van 2008 haast te krap voor de vele bezoekers van de tentoonstelling over Maria Sibylla Merian en haar dochters. Dat nam niet weg dat de aanwezigen met veel aandacht lang stilstonden voor tekeningen van insecten, vlinders en schelpen, van bloemen of boeketten in een vaas. Het betrof originele werken op perkament of op papier die veelal uitgevoerd waren in waterverf, en gedrukte prenten, vaak met waterverf ingekleurd. De tekeningen waren van een tijdloze schoonheid. Het merendeel was van de hand van Maria Sibylla Merian (Frankfurt 1647-Amsterdam 1717) en haar dochters Johanna Helena (Frankfurt 1668-Suriname? na 1723) en Dorothea Maria (Neurenberg 1778-St. Petersburg 1743). (Zie ook het Digitale Vrouwenlexicon van Nederland, DVN. <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/DVN/lemmata/data/Merian.>)

De tentoonstelling reisde na Het Rembrandthuis door naar het J. Paul Getty Museum in Los Angeles, en is inmiddels alweer verleden tijd. Getty vervaardigde echter een website (<http://www.getty.edu/art/exhibitions/merian/publications.html>) en bij de tentoonstelling verscheen een publicatie, fraai uitgevoerd met 181 full colour afbeeldingen, gedrukt op getint papier van uitstekende kwaliteit. De kunsthistorica Ella Reitsma onderbouwt erin de vele betekenislagen in het werk van Maria Sibylla Merian en haar dochters. De eerste laag is de biografie van de drie vrouwen. Hun levensverhalen voeren de lezer van Duitsland naar Nederland, Suriname en St. Petersburg. Die geschiedenissen worden doorsneden met een uiteenzetting over de belangstelling van met name Maria Sibylla Merian, geplaatst in de context van de toenmalige wetenschapsbeoefening. De tekeningen reflecteren de zeventiende-eeuwse opkomst van de systematische studie, naamgeving en indeling van de natuur, die ook samenhang met technologische ontwikkelingen zoals de verbetering van observatietechnieken (telescoop, microscoop). Complementair daaraan komt in het boek de geloofsbeleving van de vrouwen orde: hun keuze voor de Labadisten (Waltha State in Wieuwerd, Friesland; plantage La Providence in Suriname); maar ook de rol van religie in hun observaties van de levende natuur (zoals het denken over rups en vlinder/mens en ziel). Reitsma's reflecties op de specifieke positie van vrouwen raakt aan weer een andere betekenislaag in hun werk, verbonden aan traditionele vrouwenambachten als borduren en tekenen. De internationale context van het werk, tenslotte, komt aan de orde in relatie tot de ontdekkingsreizen, de koloniale handel en koloniale nederzettingen en plantageproductie gebaseerd op slavenarbeid.

Het werk van Maria Sibylla Merian en haar dochters bestaat uit losse tekeningen en uit de beroemde gedrukte (en geregeld herdrukte) publicaties over rupsen (1679, 1683, 1717 en volgende), bloemen (1680) en Surinaamse insecten (1705, 1719 en volgende). De lotgevallen van de tekeningen en de

boeken als verzamelobject weerspiegelen opnieuw de internationale context van het werk. Merian stond via haar werk in contact met onderzoekers en verzamelaars als Albert Seba, Frederick Ruysch en Nicolaes Witsen, Simon Schijnvoet, Hans Sloane, Tsaar Peter de Grote, het Engelse en Deense koningshuis en vele anderen. Ook maakte Merian in opdracht, tekeningen voor de uitgave in 1705 van de *Amboinsche Rariteitenkamer* van Georgius Everhardus Rumphius, mede mogelijk gemaakt door de Delftse burgemeester en medicus Hendrik D'Acquet.

Merian's tekeningen waren voor een belangrijk deel gebaseerd op eigen observaties en op informatie van kenners, zoals de Surinaamse Indiaanse die in 1701 mee kwam naar Nederland. Merian kweekte rupsen en volgde nauwkeurig hun metamorfose; ze ving insecten en tekende planten en vruchten naar de natuur. Dat gebeurde vaak in een vorm die Ella Reitsma benoemt als schijnrealisme. De transformatie van rupsen tot vlinder, kever of vlieg, bijvoorbeeld, betreft op zichzelf een verplaatsing en een ontwikkeling in de tijd. Dergelijke metamorfoses werden echter in een tekening gezet als betrof het een schijnbaar natuurlijke gelijktijdigheid. Hier en daar klinkt door in de analyse van de tekeningen dat Reitsma ook zelf ging kweken, om beter te begrijpen wat we op de tekeningen zien, en welke keuzes de kunstenaressen daarbij destijds maakten. Door nu te herhalen wat Maria Sibylla Merian ruim 300 jaar geleden deed, versterkt Reitsma het besef van de verschillende soorten van tijdservaring die deze tekeningen oproepen: verwijzend naar een (min of meer lineaire) historische wetenschapsontwikkeling, naar een gefragmenteerde biografie van tekeningen waaraan in iedere tijd weer nieuwe betekenis wordt toekend, maar verwijzend ook naar de voortdurende herhaling die zich afspeelt in de natuur.

Reitsma heeft een wetenschappelijk gefundeerd publieksboek willen schrijven. Daarin is ze goed geslaagd met slechts de volgende kanttekening. Haar keuze om zich, ter wille van de leesbaarheid, niet expliciet te verhouden tot wat anderen over Merian hebben geschreven is aanvechtbaar. Daardoor weten we niet of ze bijvoorbeeld het werk van de in 2008 overleden E.M. Beekman over Rumphius (en D'Acquet) heeft gemist, of niet heeft kunnen gebruiken; noch hoe ze bijvoorbeeld denkt over de roman die Inez van Dullemen in 2001 over Merian schreef. Ook is het soms lastig om de vele details uit tekeningen die louter als versiering door het boek gestrooid zijn, te plaatsen. Ze zijn fraai, maar leiden ook af doordat ze de blik van de lezer schijnbaar zonder focus alle kanten op sturen. Maar dit zijn kanttekeningen bij een werkelijk fraai boek, gebaseerd op gelijk kunsthistorisch onderzoek.

Susan Legêne, Vrije Universiteit (s.legene@let.vu.nl)

Blom, R., *Honger. Een geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog* (Tielt: Lannoo, 2008, 332 blz., €18,95, ISBN 978 90 209 8050 9).

Het uitstekend geïllustreerde boek van Dries Chaerle, Piet Chielens, Steven Maes en Wouter Sinaeve, *De Grootte Oorlog, de Eerste Wereldoorlog in de Westhoek* draagt niet voor niets de ondertitel *Beleef het verhaal van 15 oorlogsgetuigen*. Dit boek werd opgezet als begeleiding bij een (ingesloten) DVD die jongeren op een speelse manier moet inleiden in de geschiedenis van de oorlogvoering in de Westhoek. De getuigenissen van vijftien burgers en soldaten vormen het raamwerk voor het verhaal en hun uitlatingen en beschrijvingen bevorderen het inlevingsvermogen van jonge mensen met weinig achtergrondkennis. Dit werk is het resultaat van een samenwerkingsverband tussen het IJzertorenmuseum in Diksmuide, Talbot House in Poperinge en In Flanders Fields Museum in Ieper. Al die musea ontvangen veel scholen en gezinnen met kinderen. Deze educatieve uitgave van het boek met bijhorende DVD beantwoordt aan een reële behoefte. Het werk is bovendien niet alleen geschikt voor oudere kinderen. Het is tevens uitstekend bruikbaar voor leerkrachten die in de klas aan de slag willen. Dat is een grote verdienste.

De bundel van Piet Chielens e.a. *De laatste getuige. Het landschap van Wereldoorlog I in Vlaanderen*, verzamelt een 25-tal bijdragen van diverse auteurs over tal van aspecten van de oorlogvoering in de Vlaamse Westhoek. Daarbij komen zowel de eigenlijke gevechten in de regio als de strategische aspecten, maar ook de troepen zelf en de burgers, aan bod. Daarbij krijgen ook archeologen en antropologen de kans hun bijdrage te leveren en dat maakt de benadering multidisciplinair en des te boeiender. Er is zelfs bijzondere belangstelling voor de bijdrage van luchtfoto's die recent als bron werden (her)ontdekt. Het boek begeleidde oorspronkelijk een tentoonstelling met dezelfde titel in het In Flanders fields Museum in Ieper, maar is inhoudelijk veel ruimer. Het werk is bijzonder geschikt voor een kennismaking met de strijd in deze regio en als startpunt voor wie inhoudelijk dieper wil graven. Het is ook bruikbaar als begeleiding voor wie de regio wil bezoeken met het oog op de oorlog. Dankzij dit werk worden de relictten in het landschap vindbaar en bovendien interpreteerbaar in hun ruimere context. Bovendien is er veel aandacht voor de auteurs en kunstenaars die de oorlog hebben meegemaakt en daarover getuigden in hun werk. Dat maakt het mogelijk voor de geïnteresseerde lezer om nadien ook de artistieke weg in te slaan en daar liggen pareltjes te wachten op kennismaking.

Anders van opzet is Jacques Bauwens, *De IJzer. Het ultieme front*. In dit werk wordt een poging gedaan om het vastlopen van de bewegingsoorlog in de loop van oktober 1914 in de IJzervlakte, en de rol van de onderwaterzettingen daarbij, te duiden. De auteur heeft bijzonder veel en gedetailleerde informatie samengebracht en kritisch verwerkt. Daarbij bouwt hij echter uitsluitend op uitgegeven bronnen. Het militaire archief werd niet aangesproken, ook al bevat dit stellig nog tal van gegevens over deze episode. Hij spitst zich daarbij voornamelijk toe op de veldslag die leidde tot het vastlopen